

ANN-CATRIN ÖSTMAN

Estniska överlöpare i Finland på 1810-talet

– *krav på förvisningar under en ny gränsregim*

I september år 1813 sände landshövdingen i Åbo ut en kungörelse som skulle läsas upp i kyrkorna. I denna efterlystes en rad personer som hade rymt från Nuckö i Estland. På order av generalguvernören i storfurstendömet, greve Fabian von Steinheil, skulle dessa rymlingar från det estländska guvernementet efterspanas och återsändas.¹ Från godset Birkas i Nuckö hade nio ynglingar avvikit och från godset Lyckholm efterlystes sju rymlingar, bland dem den 24-årige betjänten Gottlieb Wilhelm. Av kungörelsen framgår att denne hade flytt med sin syster, pigan Stina, vävaren Josef och fyra drängar.² Alla dessa personer – sexton till antalet – hade valt att rymma från Nuckö, något som tvivelsutan medförde en riskfylld resa och en okänd framtid.

Ännu under tidigt 1800-tal utgjorde den uppläsning av kungörelser som undersåtarna fick ta del av i kyrkan en viktig del av nyhets- och informationsspridningen. Många av dessa offentliga tillkännagivanden innehöll efterlysningar av rymlingar och andra personer som skulle

-
1. Uppsatsen har skrivits inom ramen för projektet Waves of banishment. Regulations and practices of expulsion 1450–1900 (Finlands Akademi 339901). Med tacksamhet minns projektforskarna den hjälp som Veli-Matti Pussinen, direktör vid Riksarkivet, gav när projektet planerades. Han informerade bland annat om den för projektet så viktiga källserien med allmänna kungörelser.
 2. Efterlysningen finns i allmän kungörelse nummer 59, utfärdad 20.9.1813 av Åbo Landskansli. Kungörelsen ingår i den sammanbundna serien Lääninhallituksen kuulutukset, Riksarkivet Åbo. Härfter refereras kungörelserna till som AK.



VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

uppsåras och återförs till sina hemorter. Bland de efterspanade som finns beskrivna i de kungörelser som sändes ut från landskansliet i Åbo under förra delen av 1810-talet återfinns personer från Estland och Livland. Olagliga gränsöverskridanden mellan Estland och södra Finland hade inte uppmärksamats av myndigheterna på samma sätt under den svenska tiden. Själva företeelsen hade dock varit märkbar redan under 1700-talet, då bönder, livegna och andra från baltiska guvernement som tog sig över Finska viken hade möjlighet att stanna kvar i det svenska riket.³

År 1809 blev Finland en del av det ryska imperiet och då förändrades gränsförvaltningen och regelverket för gränspassage. Hur beskrevs och behandlades de rymlingar eller migranter som tagit sig till storfurstendömet från Estland efter detta skifte? I denna uppsats uppmärksammas skeenden i mottagarlandet, med fokus på den dåvarande centralorten i storfurstendömet, staden Åbo, och dess omland. På 1810-talet ålades myndigheterna i storfurstendömet att effektivare beivra rymmandet, vilket bland annat resulterade i de kungjorda efterlysningar som här används som källmaterial. I mitten av decenniet pågick dessutom ett flertal rättsprocesser som berörde olagligt skyddande av estniska eller livländska överlöpare i skärgården i närheten av Åbo.

Genom ett fokus på dessa illegala gränsöverskridanden utforskar jag upprätthållandet av en gränsregim. En sådan kommer till uttryck i lagar, förordningar och byråkratiska förfaranden, och den materialiseras genom krav på pass eller andra dokument samt genom kontroller. Med det här kontrollsystemet regleras verksamheten vid gränserna, men det konkreta arbetet med att upprätthålla dessa gränser är utlokaliserat och kan även innefatta efterspaningar inom landet.⁴ Med begrep-

-
3. Se Eljas Orrman, 'Virolaiset Suomen etelärannikolla 1700- ja 1800-luvulla', *Genos* 67 (1996) och Christer Kuvaja, 'Estnisk inflyttning till den nyländska skärgården och kusten under senare hälften av 1700-talet och början av 1800-talet', Henrika Tandefelt et al. (red.), *Köpa salt i Cádiz och andra berättelser* (Helsingfors 2020). För en studie av denna företeelse under det sena 1600-talet, se Peeter Tammisto, 'Runaway serfs in 17th-century Estland and Livland', *Scandinavian Journal of History* 48 (2023).
 4. Chris Rumford, *Cosmopolitan Borders* (Basingstoke 2014), s. 13–17. Jämför Renaud Morieux, *The Channel. England, France and the Construction of a Maritime Border in the Eighteenth Century* (Cambridge 2016), s. 229–235; Hidetaka Hirota, *Expelling the Poor. Atlantic Seaboard States and the Nineteenth-Century Origins of American Immigration Policy* (Oxford 2016), s. 43–46; Daniel Kaanström, *Deportation Nation. Outsiders in American History* (Cambridge, Massachusetts 2010), s. 4–12.

pet gränsarbete betecknas de olika slags åtgärder som bidrar till upprätthållandet av gränser.⁵ Förutom olika slags gränskontroller ålades myndighetspersoner och allmänhet i 1810-talets storfurstendöme att spana efter rymlingar och överlöpare både i städer och på landsbygd.⁶ Liksom tidigare förelåg en kriminalisering av dem som hyste rymlingar och även straff för sådana som transporterade personer som illegalt tog sig in i ett område.⁷ I gränsarbetet, i upprätthållandet av en gränsregim, ingår också kommunikativa och narrativa aspekter.⁸ Som jag visar i denna uppsats upprätthölls gränsen även med hjälp av och i kommunikation med det egna landets invånare, i det här fallet med offentliggjorda beskrivningar av gränsöverträdelser och av de personer som inte hade rätt att vistas i landet.

Den förändrade gränsregimen fick konsekvenser för de estländska personer som tog sig över till Finland. Utifrån reglering, kungörelser och rättegångsmaterial studerar jag i den här uppsatsen behandlingen av dessa personer liksom även hur kraven på förvisning hanterades. Inledningsvis undersöker jag hur rymningarna från Guvernementet Estland synliggjordes och beskrevs i de kungörelser som utgick från landshövdingeämbetet i Åbo och Björneborgs län. Genom en granskning av den reglering som skapades eller utnyttjades under 1810-talet visar jag därefter hur dessa rymningar skulle hanteras av myndigheterna. Utifrån rättegångshandlingar kan jag också ge exempel på hur myndigheterna i storfurstendömet hanterade problematiken på lokal och regional nivå. Till sist visar jag hur de personer som hjälpte eller gav husrum åt dessa så kallade överlöpare anklagades och bestraffades i Pikis och Halikko härader.

-
5. Jämför Britta Zetterström et al., *Den medicinska spärren. Smitta och gränsarbete i skuggan av Förintelsen* (Göteborg 2023), s. 25–27.
 6. Förhållandevis få studier fokuserar på efterspaningar av detta slag, se dock Cornelia H. Dayton & Sharon V. Salinger, *Robert Love's Warnings. Searching for Strangers in Colonial Boston* (Philadelphia 2014). Den mest omfattande tolkningen rörande det tidiga 1800-talet finns i Theresa Johnsson, *Vårt fredliga samhälle. "Lösdriveri" och försvarslöshet i Sverige under 1830-talet* (Uppsala 2016), s. 180–193.
 7. Anna-Brita Lövgren, *Staten och folk på väg. Pass i Sverige från Gustav Vasas tid till 1860* (Lund 2018), s. 68–69; jämför Ana J. Aliverti, *Crimes of Mobility. Criminal Law and the Regulation of Immigration* (London 2013), s. 12–14; Hirota, *Expelling the Poor* s. 43–44.
 8. Zetterström et al., *Den medicinska spärren*, s. 26–27.

Tidigare forskning om flykt och flyttning från Estland

Estniska rymlingar och deras förehavanden i Finland har behandlats i relativt få studier. De förrymda estländarna har tidigare undersökts av bland andra etnologen David Papp i artikeln ”Livländska rymlingar’. Estländsk allmoges flykt till Sverige under 1700- och 1800-talen”.⁹ Papp visar att en omfattande flykt från de ryska guvernementen Estland och Livland till finländska och svenska kustområden förekom under senare delen av 1700-talet. Historikern Christer Kuvaja har synliggjort ester som under det sena 1700-talet och det tidiga 1800-talet flydde från hårda levnadsvillkor och som gavs möjlighet att bosätta sig i den finländska skärgården. I artikeln utforskar Kuvaja denna svårstuderade flyttningsrörelse med hjälp av församlingarnas kommunionsböcker.¹⁰

Tyngdpunkten i Kuvajas studie ligger på den nyländska skärgården, och han kan påvisa estnisk bosättning bland annat i Esbo där det i slutet av 1700-talet fanns 120 registrerade ester. Ett märkbart antal ester återfanns även i Kyrkslätt och i Sibbo. Flyttningen – eller flykten – fick sin början i mitten av 1700-talet.¹¹ Även Bo Lönnqvist har i en kulturhistorisk översikt över nyländsk skärgård pekat på det estniska inslaget i skärgårdens historia.¹² Estländare valde också att fly eller flytta till Åland och Åboland, men det förefaller som om denna flyttningsrörelse i större omfattning riktats mot Nyland.¹³

Som Eljas Orrman har visat understödde de svenska myndigheterna i mitten av 1700-talet i tysthet mottagandet av flyktingar från Estland och Livland. Enligt det fredsavtal som slöts i Åbo år 1743 skulle rymlingar återbördas, men med ett reskript utfärdat 1749 lät kungen ändå meddela att flyktingar med luthersk trosåskådning från de baltiska provinserna skulle omhändertaras och hjälpas. Eftersom detta stred mot det freds-

-
9. David Papp, ”Livländska rymlingar”. Estländsk allmoges flykt till Sverige under 1700- och 1800-talen’, Raimo Raag & Harald Runblom (red.), *Estländare i Sverige. Historia, språk, kultur*, Uppsala multiethnic papers 12 (Uppsala 1988), s. 21–35.
 10. Kuvaja, ’Estnisk inflyttning’, s. 147–162; Orrman, ’Virolaiset Suomen etelärannikolla’, s. 98–104; Bo Lönnqvist, ’Skärgårdsbebyggelse och skärgårdskultur i Nyland’, *Kustbygd, Folklivsstudier* 13 (Helsingfors 1980), s. 127–197.
 11. Kuvaja, ’Estnisk inflyttning’, s. 154–155; jämför Papp, ”Livländska rymlingar”, s. 24.
 12. Lönnqvist, ’Skärgårdsbebyggelse och skärgårdskultur i Nyland’, s. 157–160. På ett intressant sätt omnämner Lönnqvist också hur denna migration eller flykt länge fanns i ett allmänt historiemedvetande.
 13. Papp, ”Livländska rymlingar”, s. 25; jämför Lönnqvist, ’Skärgårdsbebyggelse och skärgårdskultur i Nyland’, s. 159–160.



I början av 1810-talet levde landsbygdsbefolkningen i Estland under svåra villkor, i ett samhälle präglat av livegenskap och krig. På 1800-talet var det emellertid vanligt att framställa bönder på ett idealiserande sätt, vilket också en teckning som föreställer estlandssvenska Nucköbor visar. Källa: Wikimedia Commons

fördrag som Sverige hade ingått med Ryssland, var förfarandet dock präglat av ett hemlighetsmakeri.¹⁴ Det var således mot denna bakgrund som de estländska rymlingarna skrevs in i finländska församlingars kommuniionsböcker och kunde förses med något slags dokumentation.

Flera forskare har visat att levnadsvillkoren för allmogen i Estland och Livland försämrades under slutet av 1700-talet och att livegenskapen stärktes.¹⁵ Bönderna klagade bland annat på att pålagornas

14. Orrman, 'Virolaiset Suomen etelärannikolla', s. 98–99.

15. För översiktlig beskrivning, se Alexander Loit, 'De estlandssvenska böndernas rättsliga ställning under 1700- och 1800-talet', Max Engman (red.), *Väst möter öst. Norden och Ryssland genom historien* (Stockholm 1996). För en tidig studie, se Otto Liiv, 'Eestiläisten siirtymisestä Suomeen 1700-luvulla', *Historiallinen Arkisto* XLIII (1937). För andra exempel, se Marten Seppel, 'The landlords' obligation to maintain serfs in the Baltic Provinces', *Social History* 34 (2009:3), s. 284–300; Manfred von Boetticher, 'Das Herzogtum Kurland als Ziel liefländischer "Läuflinge". Zur Flucht leibeigener Bauern im 18. Jahrhundert', *Forschung zur Baltischen Geschichte* 13 (2018), s. 83–104; Josef Ehmer, 'Peasant life courses and social mobility in serfdom. The Baltic Provinces of the Russian Empire in the eighteenth and nineteenth centuries', Elise van Nederveen Meerkerk & Rolf Bauer (eds.), *Global Agricultural Workers from the 17th to the 21st Century*, Studies in Global Social History 50 (Leiden 2022), s. 56–75.

storlek och dagsverkenas antal överskred det som ansågs vara berättigat. Också villkoren för de estlandssvenska bönderna blev sämre, detta trots att man kunde återropa en traditionell frihet som skulle skydda från livegenskap. I sin doktorsavhandling studerar Svante Jakobsson de rymlingar som under 1800-talet sökte sig till Stockholm från de estlandssvenska områdena, och han visar att många män flydde undan utskrivningar.¹⁶ Den svenskspråkiga bondebefolkningen bodde i byar längs den estniska och livländska kusten.

År 1796 beordrades allmogen i Estland och Livland att förse den ryska armén med soldater. De militära utskrivningarna riktades i högre grad mot bönderna, medan de livegna i viss mån var skyddade. I flera bemärkelser levde således både den estnisktalande och svensktalande bondebefolkningen under hårdnande villkor. Dessutom tillkom ytterligare drivkrafter som bidrog till rymningarna: en period av krig och en flyttningsbenägenhet grundad i den hungersnöd som drabbade guvernementet 1807–1808 och 1812.¹⁷ I detta fall förelåg även likheter i religion.

Förvisningar, utlämningar och avvisningar – om gränser och myndighetsförfaranden

I denna uppsats belyser jag förvisningsförfarandenas historia och det är en tematik som är förhållandevis ouppmärksam i finländsk historiografi, i synnerhet vad gäller tidigt 1800-tal.¹⁸ Sociologen Chris Rumford framhåller att målet för en gränsregim kan vara att kontrollera mobilitet snarare än territorier; medan en del personer släpps igenom filtreras andra individer bort.¹⁹ Det som med ett övergripande begrepp kan kallas förvisning innefattar olika slags åtgärder, såväl kollektiva som individuella. Det kan exempelvis röra sig om landsförvisning, deporta-

-
16. Svante Jakobsson, *Från fädernejorden till förfäders land. Estlandssvenskt bondfolks rymningar till Stockholm 1811–1834* (Uppsala 1977), s. 33–48; Loit, 'De estlandssvenska böndernas rättsliga ställning', s. 114–117.
 17. Papp, 'Livländska rymlingar', s. 24; Kuvaja, 'Estnisk inflyttning', s. 152; Loit, 'De estlandssvenska böndernas rättsliga ställning', s. 119–120.
 18. För en diskussion som berör den senare delen av 1800-talet och den förra delen av 1800-talet, se Antero Leitzinger, *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972* (Helsinki 2008), s. 223–247; Miika Tervonen, 'Näkökulmia karkotuksiin historiallisena tutkimuskohteena', Päivi Pirkkalainen et al. (toim), *Suomesta poistetut. Näkökulmia karkotuksiin ja käännetyksiin* (Tampere 2022), s. 31–50.
 19. Rumford, *Cosmopolitan Borders*, s. 14–15.

tioner, utlämning och avvisning eller om interna tvångsförflyttningar och lokala förvisningsstraff.²⁰

Förvisningsförfaranden har en komplicerad historia som således har utspelats på flera nivåer, lokala och regionala likaväl som statliga.²¹ I stater med kameralistisk befolkningspolitik var även utresa och emigration omgärdade av intrikata bestämmelser.²² Förutom de passbestämmelser som rörde inresa till stat, fanns likaså krav på pass när olika personer rörde sig inom stater och mellan län.²³ Vid sekelskiftet 1800, då gränsöverskridande mellan stater underlättades i många europeiska områden,²⁴ skapades det också nya regler gällande förvisning.²⁵ När den här typen av lagstiftning fick fastare former var även influenserna från äldre lokal lagstiftning – präglad av normer kring fattigvård, lösdriveri och tjänstetvång – märkbara.²⁶

-
20. Stephan Steiner, *Rückkehr Unerwünscht. Deportationen in der Habsburgermonarchie der Frühen Neuzeit und ihr europäischer Kontext* (Wien 2014), s. 32–42. Jämför Rumford, *Cosmopolitan Borders*, s. 14–15; Päivi Pirkkalainen, Eveliina Lyytinen & Saara Pellander, 'Johdanto', Päivi Pirkkalainen et al. (toim.), *Suomesta poistetut. Näkökulmia karkotuksiin ja käännytyksiin* (Tampere 2022), s. 21–23.
 21. För en övergripande presentation av förvisningsförfarandenas komplexa historia, se till exempel Matthew J. Gibney, 'Banishment and the pre-history of legitimate expulsion power', *Citizen Studies* 24 (2022:3), s. 289–291. För exempel, se Aliverti, *Crimes of Mobility*, s. 12–16; Morieux, *The Channel*, s. 122–125.
 22. För en översikt, se Knut Kjeldstadli, 'Denmark, Norway, Sweden, Finland', *The Encyclopedia of European Emigration and Minorities* (Cambridge 2011), s. 6–7. För studier av mobilitet i det ryska imperiet, se till exempel, Alison K. Smith, '"The freedom to choose a way of life". Fugitives, borders, and imperial amnesties in Russia', *The Journal of Modern History* 83 (2011:2); Alison K. Smith, 'Fugitives, vagrants, and found dead bodies. Identifying the individual in tsarist Russia', *Comparative Studies in Society and History* 61 (2019:2), s. 366–388.
 23. Lövgren, *Staten och folk på väg*, s. 55–66.
 24. Kraven på resedokument kan i själva verket ha ökat möjligheterna till mobilitet i lägre skikt, jämför Jovan Pešalj & Josef Ehmer, '"Hard border" facilitates migrations. The Habsburg-Ottoman border control regime in the eighteenth century', Jovan Pešalj et al. (eds.), *Borders and Mobility Control in and between Empires and Nation States* (Leiden 2022), s. 66–114. Jämför Piia Einonen et al., 'Leipä taivalten takana. Liikkuminen 1800-luvun alun Suomessa', *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* (2016:5).
 25. Aliverti, *Crimes of Mobility*, s. 12–14; jämför Eric D Weitz, 'From Vienna to the Paris system. International politics and the entangled histories of human rights, forced deportations, and civilizing missions', *The American Historical Review* 113 (2008:5), s. 1313–1343; Gibney, 'Banishment and the pre-history', s. 288–289.
 26. Lövgren, *Staten och folk på väg*, s. 68–69; Aliverti, *Crimes of Mobility*, s. 12–14; Hirota, *Expelling the Poor*, s. 43–44; Kaanstroom, *Deportation Nation*, s. 23–28.

I tidigmodern tid utgjorde förvisning vanligen ett straff – eller en del av detta – för stöld, sedlighetsbrott eller någon form av lösdriveri. I denna form utdömdes straffet vanligen av lokala rättsinstanser. Även om detta också riktades mot personer som var bosatta i samhället i fråga, utsattes utifrån kommande i ökande grad för förvisningsstraff.²⁷ I Sverige ingick detta straff i stadslagen, och de fåtaliga studier som berör det svenska riket visar att förvisningarna främst drabbade personer som dömts för stöld eller sexualbrott och personer som vistades olagligt i staden.²⁸ Stadganden av dessa slag återfanns i olika former av lagstiftning: i brottsbalken och i reglering av laga försvar och fattigvård.²⁹

I en studie om migration i 1600-talets Sverige har Martin Andersson också beaktat landsförvisning, i detta fall som en form av tvångsemigration som drabbade utsatta grupper.³⁰ I det tidigmoderna Europa utvisades eller avvisades olika religiösa grupper, förutom de spanska morerna även judar, protestanter och katoliker. På många håll var också grupper som i dag kallas romska speciellt utsatta.³¹ I 1600-talets England blev deportationer av personer som fått hårda straff eller som betecknades som lösdrivare vanliga. Förfaranden av dessa slag blev ett inslag i

-
27. För en översikt, se till exempel Gibney, 'Banishment and the pre-history', s. 283–287; Edda Frankot, *Banishment in the Late Medieval Eastern Netherlands* (London 2022), s. 47–49; Jason P. Coy, *Strangers and Misfits. Banishment, Social Control, and Authority in Early Modern Germany* (Leiden & Boston 2008), s. 1–15; Jason P. Coy, 'Penal migration in early modern Germany', Jason P. Coy et al. (eds.), *Migration in the German Lands, 1500–2000* (New York & Oxford 2018), s. 52–60.
28. Riitta Laitinen, 'Banishment, urban community and judicial practice. Thieves in mid-17th century Turku', *Scandinavian Journal of History* 38 (2013:5); Marko Lamberg, 'Trying to survive as a Harlot-thief in an early modern urban community', Petri Karonen (ed.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800* (Helsinki 2009), s. 139–158; Maija Ojala-Fulwood et al., 'Sukupuolittuneet tuomiot? Naiset karkotusten kohteina 1600-luvun Ruotsissa', *Sukupuolentutkimus/Genusforskning* (2021:3), s. 6–19.
29. Gustav Olin, 'Några blad ur det svenska straffsystemets historia', *Minneskraft ägnad 1734 års lag II* (Stockholm 1934), s. 815; jämför Martin Andersson, *Migration i 1600-talets Sverige. Älvsborgs lösen 1613–1618*, Södertörn Doctoral Dissertations 158 ([Malmö] 2018), s. 217–219; Gwenda Morgan & Peter Rushton, *Banishment in the Early Atlantic World. Convicts, Rebels, and Slaves* (London 2013), s. 29–30; Coy, *Misfits and Strangers*, s. 28–29.
30. Jämför Andersson, *Migration i 1600-talets Sverige*, s. 230–233.
31. Gibney, 'Banishment and the pre-history', s. 284–286; Morgan & Rushton, *Banishment in the Early Atlantic World*, s. 26–29. Petri Rekonen har studerat reglering kring förmoderna förvisningar av grupper som kunde kallas romska. Se, Petri Rekonen, 'Romanit karkotuspolitiikan silmätikkuna', Päivi Pirkkalainen et al. (toim.) *Suomesta poistetut. Näkökulmia karkotuksiin ja käännytyksiin* (Tampere 2022).

kolonialism, eftersom ett av målen var att tvångsförflytta individer eller grupper till ett specifikt område.³² Det föreligger få nordiska studier av förvisning av detta slag, även om det förekom deportationer till både Nordamerika och Nordnorge.³³

Enligt 1734 års lag kunde landsförvisning enbart drabba de svenska undersåtar som gjort sig skyldiga till majestätsbrott, högförräderi och religiös irlärlighet.³⁴ I fredsfördrag och traktat av olika slag fanns skrivningar om överlämning av rymlingar och desertörer, och som framgår ovan ålades kontrahenterna att överlämna överlöpare i de fredsfördrag som slöts mellan Sverige och Ryssland 1721 och 1743.³⁵ Detta kan således, med ett modernt begrepp, kallas *utlämningar*.³⁶ Sådana åligganden omnämns även i andra fördrag. Som ett exempel hade Kurland och Livland träffat en överenskommelse om utlämning av förrymda livregna redan under det sena 1600-talet.³⁷ I en traktat som år 1799 slöts mellan Ryssland och Sverige ingick en ”utwexlings-cartel”, i vilken det stadgades att beskydd inte fick ges åt ”någon brottsling eller rymmare som söker fristad”. Det fanns dock undantag, och vissa personer kunde stanna i den andra staten. Härvidlag avsågs naturaliserade krigsfångar och ”rymmare, hwilke, före ratificationen af närwarande Tractat, blifwit gifte och äro bofaste utom deras Fädernesland”.³⁸

-
32. Se till exempel Gwenda Morgan, 'Convict labor and migration', Immanuel Ness (ed.), *The Encyclopaedia of Human Migration* (Oxford 2012); Morgan & Rushton, *Banishment in the Early Atlantic World*, s. 104–116; Steiner, *Rückkehr Unerwünscht*, s. 32–42.
33. Olin, 'Några blad', s. 814–815. För korta omnämningen om bristen på forskning, se Johan Heinesen, Vilhelm Vilhelmsen & Hanne Østhus, 'Labour and coercion in the Nordic region in the early modern period', *Scandinavian Journal of History* 48 (2023:5), s. 10. Jämför Andersson, *Migration i 1600-talets Sverige*, s. 230–233. För exempel på förvisning av samer, se Jonas Monié Nordin & Sven Olofsson, 'Voices of the forest. Eviction, control, and the birth of the 'Parish Lapp' system in early modern Sweden', *Scandinavian Journal of History* 48 (2023:4), s. 401–426.
34. Olin, 'Några blad', s. 852–853.
35. Jämför Orrman, 'Virolaiset Suomen etelärannikolla', s. 98–100.
36. Ämnet är rätt utforskat, men det föreligger en studie om utlämningsförfaranden mellan Sverige och Norge under 1720- och 1730-talen. Ole Teige, 'Over grensen (og tilbake igjen). Utlevering av forbrytare mellom Norge og Sverige 1720–1738', Thomas Daltveit Slettebø, Ola Teige & Øystein Lydik Idsø Viken (red.), *Fredsårene. Norge i fred 1720–1807* (Oslo 2022), s. 249–273.
37. Se till exempel von Boetticher, 'Das Herzogtum Kurland', s. 91–92; jämför Smith, 'The freedom', s. 252–253.
38. 'Wänskaps- och Förenings-Förbund emellan Hans Maj:t Konungen af Swerige och Sweriges Rike å ena samt Hans Maj:t Kejsaren af Ryssland och Ryska Riket å andra sidan', 30.11.1799, *Publique Handlingar 1798–99*.

Vid gränserna kunde också *avvisningar* verkställas. Kring sekelskiftet 1800 formades i flera stater en mera sammanhållen reglering av förvisnings- och avvisningsförfaranden. I efterdyningarna av den franska revolutionen motverkades på detta sätt ett inflöde av politiska flyktingar. Med lagstiftning av svensk proveniens förhindrades inresa av specifika grupper, under slutet av 1700-talet bland annat sådana personer som ansågs onyttiga eller som förde med sig onödiga varor. Vid gränskontroller skulle bland annat ”utländske Skärslipare, Marionettespelare, Ziguener, Silkeswadd-krämare” avvisas.³⁹ Senare stadganden som gjordes i storfurstendömet berörde också liknande grupper. År 1828 slöts ett fördrag mellan Sverige, Norge och Finland som gällde ”Ömsesidigt återsändande af Lösdrifware, Tiggare eller Förbrytare”.⁴⁰ Det var således i huvudsak fattigare grupper som skulle filtreras bort vid gränserna.

Källor – med staden Åbo som utgångspunkt

Till sin karaktär är studien deskriptiv. De huvudsakliga källorna utgörs av allmänna kungörelser som utgick från landshövdingen i Åbo och Björneborgs län samt föreskrifter om hur myndigheterna i storfurstendömet skulle handskas med rymlingar från det ryska imperiet. Dessutom används protokoll från rättegångar i Pikis och Halikko härad, ett viktigt upplandsområde för Åbo.

Studien utgår från Åbo, eftersom staden utgjorde ett administrativt centrum för storfurstendömet Finland, som år 1809 formades utifrån de sex län som Sverige avträdde till Ryssland. I staden fanns förutom universitet och domkapitel även länsstyrelse och hovrätt. Efter år 1809 förblev formerna för förvaltning och rättsväsende på lokal och regional nivå desamma som under den svenska tiden. För det särförvaltade storfurstendömet skapades flera nya organ, och liksom regeringskonseljen, som hanterade både förvaltning och rättsliga ärenden av högre art, verkade även storfurstendömet generalguvernör under

39. Reinhold Gustaf Modée, *Utdrag utur alle ifrån den 7 decemb. 1718 utkomne publique handlingar* 9 (9.9.1771); jämför Leif Runefelt, 'Threat or nuisance? Foreign street entertainers in the Swedish press, 1800–1880', Sari Nauman et al. (eds.), *Baltic Hospitality from the Middle Ages to the Twentieth Century. Receiving Strangers in Northeastern Europe* (New York & London 2021), s. 303–306.

40. *Samling af Placater* V (Helsingfors 1831), s. 342, 16.6.1828 (se även fotnot 44). Jämför även Leitzinger, *Ulkomaalaispolitiikka*, s. 222–223.

1810-talet i Åbo.⁴¹ Residensstaden hade dessutom en livlig hamn och var en gränsort där ett stort antal ryska soldater var inkvarterade och där det förutom den ryska överbefälhavarens stab även fanns en rysk örlogseskader.

Kungörelser från Åbo och Björneborgs län finns bevarade i ovanligt stor omfattning. Årligen kunde antalet tryckta kungörelser som utgick från landskansliet i Åbo uppgå till 80–90 stycken. De kungörelser som jag utgår ifrån är numrerade och tryckta samt i efterhand sammanbundna till en bokserie, *Lääninhallituksen kuulutukset* (Länsstyrelsens kungörelser), som finns i Riksarkivet Åbo. Kungörelserna sändes till församlingarna för att läsas upp av prästen i samband med högmässa. I det här avseendet utgick man från den reglering och de procedurer som hade skapats under den svenska tiden. Detta framgick av det brev som år 1817 sändes till domkapitlen, och där betonades även vikten av att man i kyrkorna gjorde ordentliga redovisningar över de kungörelser som hade tillkännagetts.⁴²

Kungörelsesystemet har beskrivits som ett massmedium, och liknande sätt att kommunicera fanns i flera länder. Genom uppläsning i samband med gudstjänster nådde myndigheterna ut till allmänheten i en tid när läskunnigheten ännu inte var utbredd och antalet tidningar litet.⁴³ Med hjälp av de allmänna kungörelserna förmedlade landshövdingen i Åbo såväl konkreta upplysningar och nyheter som information om lagar och förordningar. En del av kungörelserna var lokala och berörde händelser i Åbo, medan andra berörde hela storfurstendömet. Till de senare hörde tillkännagivandena om utfärdade dekret och förordningar samt offentliggörande av eller påminnelser om lagstiftning.

Även det juridiska sammanhang där överlöperiet från Estland och Livland hanterades uppmärksammas. Förutom exempel på svensk lagstiftning studeras reglering som gjordes under 1810-talet utifrån två olika

41. Nils Erik Villstrand, *Furstar och folk i Åbo 1812* (Helsingfors 2012), s. 35–45; Kristiina Kalleinen, *Valtioaamun aika. Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1863* (Helsingfors 2023), s. 35–39. Se även Timo Soikkanen, *Suomalaisen poliisin synty ja Turun poliisilaitos 1816–1918* (Åbo 2016), s. 35–46.

42. *Samling af Bref I* (Åbo 1821), 22.11.1817, s. 269. Se fotnot 45.

43. Nils Erik Villstrand, 'Skriftlighet med förhinder. Den svenska statsmaktens kungörelser i finskspråkiga församlingar under 1700-talet', Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket* (Helsingfors 2008), s. 335–340.

källpublikationer. I den första serien presenterades förordningar och andra mera övergripande föreskrifter och normer. Den publicerades inledningsvis i Åbo under följande titel: *Samling af Placater, Manifeste, Förordningar och Påbud, samt andre Allmänna handlingar, hwilka i Stor-Furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit*.⁴⁴ Den andra källpublikationen utkom i sex band med titeln: *Samling af de till efterlefnad gällande Bref, Förklaringar och Föreskrifter, hwilka af Hans kejsersliga Maj:t, äfvensom ifrån Expeditionerna i Dess Senat för Storfurstendömet Finland blifwit utfärdade uti Justitiæ, Oeconomïæ- och Politïæ-Ärender 1809*-.⁴⁵ Ändamålet med den senare publikationen var att bringa ordning i de regler som gällde efter år 1809: ”dels på inkomne förfrågningar om Författningars rätta förstånd och tillämpning, dels eljest blifwit utfärdade efter Stor-Furstendömet Finlands förening med Wårt Kejsardöme.”⁴⁶ Följaktligen gav dessa texter förvaltningsmässiga anvisningar om hur myndigheter och lokala tjänstemän skulle gå till väga.

Transcribus-redskapet möjliggör sökningar i det digitaliserade domboksmaterial som Riksarkivet tillgängliggör. En sökning med termen ”öfverlöpare” ger ett flertal nedslag i häradsstingsmaterial från Kimito och Pargas vilka ingick i Pikis och Halikko nedredels domsaga. Med utgångspunkt i detta sökresultat har jag valt att gå igenom domboksmaterial från denna domsaga i sin helhet för åren 1814–1815. Rättegångsprotokollen visar hur rymlingarna togs emot i olika lokalsamhällen, men även hur lokala myndigheter och befattningshavare ålades att ingripa. I detta material återges också ett förhör som fördes med två rymlingar i Åbo våren 1814. Dessa ynglingar hade av allt döma gett sig i väg från Nuckö samtidigt som Gottlieb Wilhelm, pigan Stina och vävaren Joseph. I rättegångsmaterialet kallades dessa rymlingar ofta för ”liffländska öfverlöpare”.

Krav på utlämning: om rymningarna i de allmänna kungörelserna

Med kungörelserna spreds kunskap om reglering som berörde rörlighet och gränsöverskridande. Av förklarliga skäl delgavs under 1810-talet i större omfattning än tidigare information om nya föreskrifter för pass

44. Benämns härefter *Samling af Placater*. Det första bandet publicerades i Åbo år 1821.

45. Benämns härefter *Samling af Bref*. Seriens första band omfattande åren 1809 till 1820 publicerades i Åbo 1821.

46. *Samling af Bref* I (Åbo 1821). Förord.

och resande. I de allmänna kungörelserna efterlystes dessutom många slags förrymda och försvunna personer. Myndighetsinstanser i Finland – främst landshövdingar, länsmän och kronofogdar – lät exempelvis efterspana sådana som hade rymt från fångtransporter, lösdrivare och personer som hade underlåtit att betala skatt eller böter.

En granskning av kungörelserna visar att flera olika grupper från det ryska imperiet efterlystes under 1810-talet. Det handlade främst om soldater i den ryska armén som hade deserterat under posteringen i Finland samt om livegna och bönder från Baltikum. I kungörelserna finns även några efterlysningar av rymlingar från guvernement i Ryssland, bland dem livegna från Gamla Finland.

Som följande uppställning visar var det speciellt under åren 1812, 1813 och 1814 som rymlingar från Estland eller Livland efterlystes:

- 1811: 9 personer i två olika kungörelser
- 1812: 22 personer i fyra olika kungörelser
- 1813: 35 personer i fyra olika kungörelser
- 1814: 16 personer i två olika kungörelser
- 1815: 3 personer i en kungörelse
- 1819: 3 personer i en kungörelse

Det förblir oklart om alla anmälda rymlingar efterlystes i kungörelserna. Som jämförelse kan nämnas att det under åren 1800–1810 (inalles elva år) gjordes sammanlagt sex efterlysningar där baltiska rymlingar berördes. Allt som allt rörde det sig om cirka tjugofem personer, däribland två familjer.⁴⁷ Under 1820-talet omnämndes rymlingar av det här slaget enbart sporadiskt i de allmänna kungörelserna som sändes ut från Åbo.

De kungjorda efterlysningarna innehöll vanligen samma inslag och hade liknande upplägg. Det uppgavs varifrån efterlysningen kom och därefter de förrymdas namn, ålder och position. När det gäller ”överlöparna” från Estland ingick ofta även en beskrivning av utseende och i vissa fall noteringar om klädsel. I några fall redogjordes även för hur man trodde att rymlingarna tagit sig över till Finland och därtill kunde deras språkkunskaper kommenteras. Följande kungörelse visar vilka element som kunde ingå:

47. För exempel, se AK 69/29.10.1801; 80/5.12.1801; 42/2.9.1804; 35/16.8.1806.

Uppå herr Landt Rådet von Knorrings hos hans Excellence Högwälborne herr General Gouverneuren m.m. Baron Steinheil skedde begäran, och Dess Excellences, i anledning deraf mig gifne wördade befallning, warder en ifrån bemälte Landt Råds Egendom i Estland Redick kallad, förrymd Trädgårdsmästare, wid namn Jahn, härigenom allmänneligen efterlyst, med befallning till alla i gemen, men särdeles Krono och Stads betjente, att sagde Trädgårdsmästare, som beskrifwes wara af medelmåttig wäxt, hwitlett med tjockt hår och förmodas hafwa öfwerkommit med ett Fartyg ifrån Raumo Stad, tillhörigt Strandsten och Broberg & Comp., noga efterspana och wid ertappandet säkert förwarad hitsända: kommande den hwilken samma förrymmare tillrättaskaffa, att undfå en belöning af Etthundra Rubel Banco Assnationer.⁴⁸

Kungörelserna var i regel undertecknade av landshövdingen i Åbo och Björneborgs län eller av den som i dennes frånvaro skötte befattningen. Under förra delen av 1810-talet innehades ämbetet av Knut von Troil, som hade verkat som landshövding mellan åren 1806 och 1808. Han var också medlem av regeringskanseljen.⁴⁹ Efterlysningen ovan gjordes liksom i de flesta andra fall på uppmaning av generalguvernören. Det framgår att en godsherre i Estland hade begärt att denna utlysning skulle göras.⁵⁰ I vissa fall användes begreppet ”vederlige requisitioner” för att beskriva den förfrågan som görs – rekvisition kan i dag betyda både order och beställning. Vid denna tid skötte Fabian von Steinheil generalguvernörsämbetet. Han var av tysk-baltisk härkomst och har setts som förhållandevis välvilligt inställd till den särförvaltning som infördes i storfurstendömet.⁵¹

Genomgående anhängiggjordes således efterspaningarna på överordnades eller överhavandes begäran. Genom en allmän kungörelse lät landshövdingen exempelvis efterlysa estniska rymlingar sommaren 1812. Det rörde sig om sju ynglingar, bland dem Carl Gustaf, Johannes Thomas och Jurri Kasper. Påbudet utgick på order av generalguvernören i Finland och de unga ”trälarne” skulle återföras till sin ägare i Estland. Männen skulle ”fortskaffas” till guvernementsregeringen i Estland och ägaren hade utfäst en belöning på ”Sjuhundra Rubel för deras tillrättaskaffande”.⁵²

48. AK 10/8.2.1812.

49. 'Knut von Troil', *Uppslagsverket Finland*, <https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-170045-VonTroilKnut> (hämtad 4.12.2023).

50. Det förblir oklart hur dessa ärenden fördes fram – i regel skulle ryska myndigheter kontakta generalguvernören som sedan förde frågan vidare till olika myndigheter i storfurstendömet. Jämför Kalleinen, *Valtioaamun aika*, s. 35–43.

51. Villstrand, *Furstar och folk*, s. 47–48.

52. AK 39/19.6.1812.

Efterlysningarna tillkännagavs med andra ord inte på order av finländska myndigheter, om inte den kejserligt tillsatta generalguvernören beaktas. Krav på utlämning omnämndes i regel också i de fall då utländska undersåtar, till exempel från Danmark och Sverige, efterlystes med hjälp av allmänna kungörelser. Det finns även exempel på att personer som begått brott i andra länder eller lämnat skulder i S:t Petersburg och Stockholm efterlystes i de kungörelser som gjordes allmänna i Finland.

I alla dessa fall rörde det sig således om någon form av utlämning. I kungörelser från den senare delen av 1820-talet och från 1830-talet återfinns däremot främst många exempel på individer som myndigheterna i Finland eller Ryssland ville förvisa från landet eller avvisa vid gränserna. Utifrån kungörelserna kan således en förändring i förfarandena skönjas.

De efterlysta: benämningar och belöningar

När allmänheten i maj år 1813 uppmanades att vara uppmärksam på rymlingar från det estländska guvernementet talades det om ”bönder och lifegne”.⁵³ I de anvisningar som riktades till tjänsteinnehavare beskrevs de efterspanade som ”förrymmare”.⁵⁴ I en förordning som utgick några år senare talades det om ”oförpassade” eller ”förrymde Godsbönder och andre lifegne Personer” som ”skola fått tillfälle att till särskilde orter i Storfurstendömet Finland undanflykta”.⁵⁵ Det talades således om flykt. Det brottsliga låg i att dessa personer hade rest utan tillstånd och utan resedokument – det förblir dock oklart hur åhörarna i kyrkbänkarna uppfattade de benämningar som förvaltningen använde.⁵⁶

Ordet trälar användes i en enda efterlysning och den berörde sju personer. Ordet livegen användes i sex kungörelser och omfattade trettio personer – i några fall handlade det om livegna betjänter eller andra personer med yrkestitlar som vävare och skomakare. Bland de livegna som efterlystes fanns en grupp om sexton personer, främst unga, som rymt från Magnushof, ett gods på Ormsö. De här rymlingarna bar svenskklingande namn, och det är möjligt att de uppfattades som

53. AK 22/1.5.1813.

54. *Samling af Bref I* (Åbo 1821), s. 13.4.1813.

55. *Samling af Placater II* (Åbo 1822), s. 180, 19/31.3.1816.

56. För en diskussion om hur det vida begreppet lösdriveri kunde uppfattas, se Johnsson, *Vårt fredliga samhälle*, s. 21–26.

livegna även om de själva ansåg sig ha en annan position. De övriga benämndes bönder, överlöpare eller rymlingar.

Från Estland var det under dessa år i huvudsak unga män som tog sig över till Finland, men även några yngre kvinnor finns omnämnda i kungörelserna. Av rymlingarna benämns några betjänter. Dessa är i flera fall enbart omskrivna med förnamn, och av tidigare forskning framgår att husslavar – betjänter – ansågs ha den allra sämsta situationen av de livegna. Även om de materiella förutsättningarna möjligen var bättre än för livegna i jordbruksarbete, kan denna grupp i större omfattning ha varit utsatt för grymhet, godtycke, våld eller sexuell exploatering.⁵⁷

Som följande exempel visar kunde rätt stora grupper av rymlingar efterlysas:

Åtta ”personer” med mansnamn, ”ifrån Herr Baron von Sternbergs gods uppå Dagön”, benämns exempelvis ”sågkarlen”, ”segel-slagaren”, ”skomakaren”.⁵⁸

Sju ynglingar mellan nitton och tjugosju år gamla, ”Egendoms-innehafwaren Brewers trälar i Estland.”⁵⁹

Tio personer, ”sju bönder och tre arbetskarlar”, ”Ifrån egendomarne Atzerin och Pål uti Estland.”⁶⁰

Sexton personer, kallas ”lifegne tjenare”: tretton män i åldern sjutton–tjugofem, ytterligare två män och en piga på arton år, från Stackelbergs egendom Magnushof, ön Worms (Ormsö).⁶¹

Vid sidan av hårda förhållanden under stränga godsägare var hotet om uttagning till militärtjänst en viktig orsak till flykt. I en kungörelse utfärdad år 1813 påtalades att ett stort antal bönder och livegna begivit sig till Finland, speciellt under pågående rekrytering.⁶² År 1796 hade rekrytering av bondpojkar till rysk krigstjänst möjliggjorts i detta område.⁶³ Tjänstgöring i den ryska armén kan ha setts som något av ett

57. Peter Kolchin, *Unfree Labour. American Slavery and Russian Serfdom* (Cambridge, Massachusetts & London 1987), s. 352–356; von Boetticher, 'Das Herzogtum', s. 86–89.

58. AK 61/11.9.1811.

59. AK 39/19.6.1812.

60. AK 67/19.9.1812.

61. AK 65/28.10.1813.

62. AK 22/1.5.1813.

63. Papp, ”Livländska rymlingar”, s. 24.

dödstraff – den omfattade tjugofem år, och hot om militärtjänstgöring hade också tidigare utlöst rymningar i Ryssland. Detta förefaller också ha varit rätt allmänt år 1812.⁶⁴ Också i det estländska guvernementet utfördes en rad utskrivningar åren 1811, 1812 och 1813 – Svante Jakobs-son ser detta som en viktig orsak till rymningar från de estlandssvenska områdena.⁶⁵ Att rekrytering låg bakom rymningarna framgick också när två rymlingar senare förhördes i Åbo våren 1814.⁶⁶

I rätt många av kungörelserna omnämndes belöningar. Baron Stackelberg lovade femtio rubel var till dem som återbördade de sexton personer som rymt från hans gods på Ormsö. När sju ”trälar” rymde från egendomsinnehavaren Brewer utlovades sammanlagt 700 rubel i belöning. För de tre livegna som rymde från godset Sikalepp utlovades 100 rubel i silver. För sex unga som rymde med en stor roddbåt från Ormsö utlovade ägaren ”en belöning af Femtio Rubel Banco Assignationer för hwar af dem, som de samma till rätta skaffar”. Dessa rymlingar hade också tagit med sig ett stort fisknät, nitton tunnor rågmjöl och åtta tunnor kornmjöl.⁶⁷

Varför erbjöds en ersättning som var förhållandevis generös? Detta kan ha gjorts för att försvåra framtida rymningar och vistelse i Finland. Dessutom kan det ha funnits behov av yrkeskunniga och av arbetskraft – under dessa år var Ryssland involverat i krig och en del av männen i detta område hade skrivits ut. Oavsett intention utgjorde utlovet av belöningar tvivelsutan ett element i gränsarbetet och i de mångskiftande processer som formade en gränsregim.

Överhetens påbud: varningar och skärpta förfaranden

Till dem som nåddes av de kungörelser som utgick från landshövdinge-ämbetet i Åbo riktades upprepade gånger varningar om hysande, det vill säga skyddande av efterlysta eller av personer som rörde sig utan

64. Kolchin, *Unfree Labour*, s. 42, 278–279, 323; Tracy Dennison, *The Institutional Framework of Russian Serfdom* (Cambridge 2011), s. 117–118. Jämför Alexander Loit, 'De estlandssvenska böndernas rättsliga ställning'.

65. Jakobsson, *Från fädernejorden*, s. 79–82.

66. Se uppsatsens sista avsnitt.

67. Se AK 65/28.10.1813; AK 39/19.6.1812; AK 58/15.9.1813; AK 4(1)/7.2.1814. En summa om femtio rubel kan ha motsvarat tre silverfickur. Som jämförelse kan nämnas att ett fickur av silver kostade elva riksdaler år 1810, exemplet från Lars O. Lagerqvist, *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar* (Lund 2011), s. 134.

dokument. Förhållandevis ofta hade det utgått ukaser som gällde inhysning av ryska desertörer i Finland. Det var ett problem som regelbundet belystes i kungörelserna, men i varningarna omnämndes också skydd av andra lösa personer.⁶⁸ Nästan genomgående uppmanades ”alla i gemen” att spana efter rymlingarna. Dessutom ålades tjänsteinnehavare av olika slag ansvar för dessa efterspaningar.

I april 1813 reagerade myndigheterna kraftfullt på rymningarna från de baltiska provinserna. Till alla landshövdingar i storfurstendömet sändes ett kejsarligt brev, eftersom kejsaren ska ha blivit uppmärksam på att bönder och livegna utan lov begett sig till Finland. De förrymda hade inte kunnat återfås av sina ”Egendomsherrar”. I brevet kritiserades speciellt det faktum att ”förrymmare” hade kunnat anmäla sig hos församlingspräster och hos dessa blivit försedda med dokument som kunde uppvisas för ämbets- och tjänstemän i Finland. Rymlingarna sades främst ha rört sig i skärgården, ”å Orterna i Skären”.⁶⁹

Både David Papp och Eljas Orrman har beskrivit hur länsmän och andra myndighetspersoner under 1700-talet kunde se mellan fingrarna när det gällde rymlingar från de baltiska guvernementen. Tidigare hade det varit vanligt att dessa flyktingar skrevs in i församlingarna.⁷⁰ Nu utgick emellertid en skarp varning (”Vår alfwarlige wilja och befallning”) till befattningshavare, som inte längre skulle bokföra förrymda personer i församlingarna. De ålades att:

på det nogaste efterspana dylika ifrån Estland utan tillstånd till Länet öfwerkomne Personer och dem wid ertappandet gripa, samt därefter, under sträng tillsyn af Krono-Betjeningen, till behörig ort återsända, utan ock framdeles i slika fall lämna wederbörande all nödig handräckning, och i öfrigt på det sorgfälligaste söka förekomma sådana personers tillhåll i länet, dels deras snara gripande, dels ock medelst deras ställande under laga tilltal, hwilka antingen hyst dylike öfwerlöpare eller ock medelst dem sådana bewis, som möjligen kunna berättiga de sistnämnde, att längre eller kortare tid i Landet wistas.⁷¹

Med påbud av detta slag ålades allmänhet och tjänsteinnehavare att delta i arbetet med att upprätthålla gränser. De ord som användes i befallningen var tvingande – det talades om sträng tillsyn och det utgick hot om rättsliga följder. Innehållet i brevet spreds till undersåtarna

68. Se till exempel AK 2.11.1812. Jämför *Samling af Placater* I (Åbo 1821), s. 156, 6.9.1811.

69. *Samling af Bref* I (Åbo 1821), s. 81, 13.4.1813.

70. Orrman, ’Virolaiset Suomen etelärannikolla’, s. 98–99; Kuvaja, ’Estnisk inflyttning’.

71. *Samling af Bref* I (Åbo 1821), s. 81, 13.4.1813.

genom en kungörelse som utgick från landshövdingen i Åbo följande månad, i maj 1813. Påbudet återgavs nästan ordagrant och man uppmanades att spana efter dessa bönder och livegna. Det framgick även att de som hyste rymlingarna eller försåg dem med dokument skulle ställas ”under tilltal”.⁷² Dessutom ålades myndighetspersoner att sända tillbaka rymlingarna till Estland.

I städerna i det svenska riket gjordes mer eller mindre regelbundna eftersökningar gällande obehöriga och då fordrades det även medverkan från andra undersåtar än de tjänstehavande.⁷³ På liknande sätt visar historikern Theresa Johnsson hur kronobetjäningen och allmänheten ålades att ta fast eller ange lösdrivare i 1830-talets Sverige.⁷⁴ I de ryska byarna uppmanades bönder i ledande ställning att spana efter rymlingar.⁷⁵ Också på den baltiska sidan hade regelbundna förbud mot utresa utan dokument kungjorts, och dessutom hade varningar riktade till dem som hjälpte rymlingar av dessa slag offentliggjorts.⁷⁶ I Ryssland hade strängare krav på resedokument införts som ett led i stävjandet av rymmandet.⁷⁷

Också de som hjälpte rymlingarna bröt således mot lagen, och ett flertal varningar till de personer som kunde misstänkas för hysande kungjordes. Sedan gammalt fanns det även i det svenska riket straffläggning av personer som hyste sådana rörliga personer som egentligen borde ha tagit tjänst. Även under den svenska tiden, i de kungörelser som utfärdades under 1800-talets första år, påmindes undersåtarna om att de inte fick ge hjälp åt kringstrykande, okända och misstänkta personer.⁷⁸ När myndigheterna i det nya storfurstendömet skulle minska denna form av kringstrykande återopades denna reglering. Både kungörelserna och det offentliga trycket visar hur förfaranden gällande gränsöverskridande och hysande utgick från både svensk lagstiftning och kejsrerliga förordnanden.

72. AK 22/1.5.1813.

73. Laitinen, 'Banishment, urban community'.

74. Johnsson, *Vårt fredliga samhälle*, s. 203–208.

75. Jämför Colchin, *Unfree Labour*, s. 70–72; Smith, 'Fugitives, vagrants', s. 369–371.

76. Jakobsson, *Från fädernejorden*, s. 83–86; jämför Kuvaja, 'Estnisk inflyttning', s. 153–154.

77. Se till exempel Smith, 'Fugitives, vagrants', s. 366–371; John Torpey, *The Invention of the Passport* (Cambridge 2020), s. 23–24.

78. Se till exempel AK 49/19.8.1801.

I kungörelserna förmedlades olika slags budskap: de visade att det nu fanns en ny överhet som förväntade sig lojalitet av undersåtarna, både av folk i gemen och av tjänsteinnehavare. Med hjälp av kungörelserna kommunicerade således statsmakten med undersåtarna, i detta fall under en ny regim. Detta ska dock inte enbart ses som en envägskommunikation. Bland andra Nils Erik Villstrand har framhållit att församlingsmedlemmar kunde låta bli att komma till gudstjänst, och han har påvisat en viss olydnad när kungörelser med kejsarlig proveniens lästes upp under 1810-talet. Kyrkobesökarna kunde också visa missnöje när för dem misshagliga eller kostsamma ärenden framfördes.⁷⁹

Rymlingsbeskrivningar – ett led i gränsarbetet

Vi kan inte veta hur personerna i kyrkbänkarna uppfattade framförandet av dessa efterlysningar, men förmodligen utgjorde det här momentet en intresseväckande del av kyrkobesöket. Kungörelserna innefattade information som skulle underlätta efterspaningen, och vanligen ingick beskrivningar av utseende, klädsel och ålder. Skildringarna av rymlingarna var ofta konkreta, något som var nödvändigt med tanke på igenkännlighet och som gjorde att även gemene man kunde delta i spaningsarbetet.⁸⁰ Med beskrivningar av detta slag var det möjligt att dra in undersåtarna i gränsarbetet.

Vi får exempelvis veta att Gottlieb Wilhelm hade ett vackert ansikte, blå ögon och ett ärr på näsan. Vävaren Joseph var mager, brunhårig och hade ett koppärrigt ansikte. Till grund för dessa skildringar låg tvivelsutan information från de personer, ägare eller överordnade, som hade initierat utlysningarna.⁸¹ Att kontakterna över Finska viken hade varit omfattande visar etnologen Niklas Huldén i sin studie om handelsutbyte som berörde såväl finsk- och svenskspråkiga på den norra sidan

79. Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle*, Studia historica Lundensia (Lund 2001), s. 33, 287; Villstrand, 'Skriftlighet med förhinder', s. 322–323. Jämför Bill Widén, 'Kungörelserna från predikstolen i korsdraget mellan myndigheterna och allmogen', Karl-Johan Hansson & Siv Lundström (red.), *Nytt vin i nya läglar* (Åbo 2001), s. 148–150.

80. Jämför Smith, 'Fugitives, vagrants', s. 367–368; Karin Sennefeld, 'Runaway colours. Recognisability and categorization in Sweden and early America, 1750–1820', Göran Rydén (ed.), *Sweden in the Eighteenth-Century World. Provincial Cosmopolitans* (Farnham 2013).

81. Jämför Smith, 'Fugitives, vagrants', s. 381–383.

av viken som mellan estnisk- och svenskspråkiga människor på den södra sidan. Man handlade främst med fisk och spannmål.⁸² Kontakter och interaktion av det här slaget hade antagligen gett en viss kunskap om levnadsvillkor och levnadssätt på den andra sidan av havet.

Det förblir dock svårt att avgöra i vilken mån de förrymda personerna kunde röra sig obemärkta. I vissa fall spreds beskrivningar som gjorde de efterspanade lätt igenkännbara, i synnerhet om man även i Finland rörde sig i sällskap med de personer som man avvikit med. En trio med sågkarlen Petter Petterson Lillby från Dagö i spetsen var förmodligen lätt att identifiera. Denna Petter sades vara ljus, stor till växten och ”af wackert utseende”. Han hade rymt tillsammans med segelslagaren Christer som sades vara ”något lam” och med skomakaren Carl som var liten till växten.⁸³

Så här kunde de personer som skulle förpassas ut ur storfurstedömet beskrivas. I dessa fall betonades sällan hudfärg som en särskiljande faktor. I sin studie av hur rymlingar skildrades i efterlysningar under 1700-talet visar Karin Sennefelt hur hudfärg beskrevs med en rad begrepp, bland annat vitlätt, bleklagd, rödlätt och mörklagd.⁸⁴ I de fall där hudfärg angavs i de rymlingsbeskrivningar som spreds från Åbo var det främst beteckningen vitlätt eller motsvarande som användes.

Också klädseln gjorde människor igenkännbara, både socialt och geografiskt. Det gällde givetvis även klädesplagg: dessa användes i olika sociala grupper och var därför inte alltid knutna till bärarens härkomst.⁸⁵ När en stor grupp om nio individer hade rymt från Nuckö i augusti 1813 framgick det att alla utom en hade varit klädda i svarta bondjackor vid avvikandet. Matts Johansson hade dock ”warit klädd i surtout af Boj”, ett tunt ylletyg.⁸⁶

82. Niklas Huldén, 'Handel, vänskap, dräkt. Fallstudier från från sepra- och bondehandeln mellan Finland och Estland', Johanna Wassholm & Ann-Catrin Östman (red.), *Att mötas kring varor. Plats och praktiker i handelsmöten i Finland 1850–1950* (Helsingfors & Stockholm 2021), s. 262–267; Niklas Huldén, 'Gifts, feasts, and the surplus of friendship. Practices in a remembered economy of petty trading', Jutta Ahlbeck, Eija Stark & Ann-Catrin Östman (eds.), *Encounters and Practices of Petty Trade in Northern Europe, 1820–1960. Forgotten Livelihoods* (London 2022), s. 128–132.

83. AK 61/11.9.1811.

84. Sennefelt, 'Runaway colours', s. 231–234.

85. *Ibid.*, s. 227.

86. AK 59/20.9.1813.

Plaggens färg kunde utgöra en viktig identitetsmarkör. När färgen omnämndes handlade det dock ofta om det svarta eller gråa. Vadmal omtalades också. På så vis kan dessa rymlingar ha smält in bland befolkningen också när de kom till Finland. I skildringarna omnämndes sällan klara färger och i sådana fall rörde det sig i regel om betjänters kläder. Gottfrid Wilhelm som rymt från Nuckö var klädd i grå surtout och blå pantalonger. En av Dagörymlingarna var betjänt:

Betjenten och snickaren Gustaf Andreasson af meddelmåttig växt, klipt ljust hår, och har han wid afwikandet tagit med sig tvenne blåa klädes Frackar, en ljusgrå Öfwerräck med röd krage och en mörkgrön dito.⁸⁷

Av de flesta efterlysningar framgår det varifrån rymlingarna hade flytt, och ofta rörde det sig om gods eller gårdar längs de estniska kusttrakterna. I en del av efterlysningarna ingick även noteringar om förmodad flyktväg. Vanligtvis omtalades flykt sjöledes. Den stora grupp om sexton personer som avvikit från Magnushof på Ormsö förmodades ha hamnat i ”Korpo socken eller Åländske skärgården”.⁸⁸ I juli 1813 rymde tre livregna från godset Sikalepp, och en av dessa – gossen Johannes – sades tala både estniska och svenska:

Desse lifegne, hafwa natten emot den 26 nästledne Julii med en liten båt ifrån stranden af Egendomen Berghoff aflägsnat sig och sannolikt landstigit uti Finska skärgården emellan Eknäs och Åbo städer.⁸⁹

Exempel på flykt landvägen ingår också i kungörelserna. Egendomsinnehavaren Brewers ”trälar” hade tagit med sig två hästar och begett sig mot Lovisa eller Borgå. Den ena hästen var en sex år gammal ljusgrå valack, den andra en brun valack. Vid flykten ska man ha använt ryska åkdon och man hade också med sig en liten släde med ”hufvudslag”. Liksom redogörelserna för rymlingarnas utseende bidrog beskrivningarna av deras hästar till identifiering.⁹⁰

Även beskrivningar av rymlingarnas språk kunde underlätta efterspaningarna. Under 1700-talet var estlandssvenskar överrepresenterade bland flyktingarna, vilket enligt David Papp förutom av den geografiska

87. AK 61/11.9.1811.

88. AK 65/28.10.1813.

89. AK 58/15.9.1813.

90. AK 39/19.6.1812.

närheten förklaras av en kulturell och språklig närhet.⁹¹ Dessutom spelade förmodligen religion en stor roll.⁹² Sedan gammalt fanns därtill handelsmässiga kontakter mellan bondebefolkningen norr och söder om Finska viken.⁹³ Flera grupper med rymlingar avvek från Ormsö eller Nuckö, trakter där estlandssvenskar bodde. Alla som flydde från Magnushof på Ormsö i augusti år 1813 bar svensk klingande namn, såsom Jakob Andersson, Anders Larsson, Thomas Simonsson, Anders Jakobsson och även pigan Agneta. I kungörelsen påtalades också språklig bakgrund: ”I öfrigt warder till underrättelse meddelt, att alle desse förrymde personer tala Swenska språket.”⁹⁴ Detta är den enda gången som kunskaperna i svenska språket betonades så här tydligt. Liknande namn bars av de personer som avvek från Ormsö, och just från denna ö var rymningarna många.⁹⁵

Betjänten Gottlieb Wilhelm talade förutom estniska och svenska även tyska, och han kom under en tid att få en fristad på Attu gård i Pargas. Hans medföljare, vävaren Joseph, talade både estniska och svenska. De efterspanade från ”Baron Yxkolls hof-läger, Wims kalladt”, bar namn som kan tyda på estnisk bakgrund.⁹⁶ Det var således personer med skiftande bakgrund som tog sig över till Finland.

Lokala tjänsteinnehavare spanar och skyddar

Rättsfall visar hur olika lokala myndighetspersoner drogs in i övervakningen. Utifrån genomgången av rättegångshandlingar från Pikis och Halikko nedre domsaga kan jag också visa att en rad av personer, även lokala tjänsteinnehavare, anklagades för att ha hjälpt rymlingar. I Åbo hölls i april 1814 ett förhör med två ynglingar som hade flytt till Finland året innan och som uppgavs vara två ”Estländske öfverlöpare”. Dessa hade ”rymt ifrån Baron Rosens Egendom Lyckholmen kallad” och i Finland hade de kallat sig Johan Johansson och Simon Johansson. Under förhöret framgick att bägge egentligen hette Christian och att de hade bott hos bönder i Dragsfjärd från augusti 1813 till slutet av

91. Papp, ”Livländska rymlingar”, s. 22.

92. Jämför Orrman, ’Virolaiset Suomen etelärannikolla’, s. 98–99.

93. Huldén, ’Handel, vänskap och dräkt’, s. 262–267; Huldén, ’Gifts, feasts, and the surplus of friendship’, s. 119–146.

94. AK 65/28.10.1813.

95. Jakobsson, *Från fädernejorden*, s. 101–105.

96. AK 62/27.8.1812.



Från godset Lyckholm på Nuckö rymde betjänter och drängar under sensommaren 1813. Tre av dessa bar namnet Christian, och i efterlysningen uppgavs två tala svenska. Den tredje ynglingen med samma namn, en 27-årig, sades behärska tre språk, förutom svenska och estniska även tyska. Våren 1814 förhördes två av dessa rymlingar i Åbo. Källa: Wikimedia Commons

januari 1814. Förhöret hölls av ”Landtdomare Baron Taube” och det redovisades under hösttinget i Kimito samma år. Enligt detta förhör skulle flera personer komma att ställas till svars.⁹⁷

De bägge rymlingar som förhördes i Åbo hade gripits av en polisgevaldiger från Åbo, Gustaf Ferdinand Reis,⁹⁸ som av generalguvernören hade beordrats att speja efter rymlingar på Kimitoön. Vidare framgick att generalguvernören von Steinheil var missnöjd över att tidigare utlysta kungörelser om att allt löst folk skulle efterspanas inte hade gett önskat resultat.⁹⁹ Det var under denna tid som polisväsendet i Åbo stärktes på order av generalguvernören.¹⁰⁰

97. Ordinarie ärenden, Hösttinget i Kimito 7.11.1814, § 71, s. 839–842 (bild 420–421), KO a:18. Alla hänvisningar till rättegångsmaterial är från Pikis och Halikko nedre domsaga och det har letats fram med hjälp av Riksarkivets Digitalarkiv, <https://tuomiokirjat.kansallisarkisto.fi>.

98. Reiss hade ansvaret för ordningsvakterna i Åbo redan före 1809, se Soikkanen, *Suomalaisen poliisin*, s. 37.

99. Ordinarie ärenden, Kimito vinterting 17.3.1814, § 22, 24, 26, s. 195–201 (bild 97–99), KO a:18.

100. I tidigare forskning har övervakningen av utlänningar setts som en viktig orsak till att polisväsendet grundlades i mitten av 1810-talet. Enligt Soikkanen var detta inte fallet, se Soikkanen, *Suomalaisen poliisin*, s. 37, 54–55.

I mars 1814 stod Dragsfjärdsbönderna Isak Johansson och Isak Isaksson anklagade för att ha hyst och gett arbete åt de rymlingar som hade kallat sig för Johan och Simon. Från behandlingen av det här målet framgår att varningar hade lästs upp i Dragsfjärds kyrka den 28 november 1813. Också kungörelser av lägre tjänstemän – exempelvis länsmän – kunde tillkännages i kyrkorna.¹⁰¹ Enligt rättegångsprotokollet hade generalguvernören denna gång ålagt landshövdingen Knut von Troil att komma med en riktad kungörelse och påtala att rymmare och annat löst folk rörde sig i trakterna. I förmaningen, som var utfärdad av länsmannen Anders Forsström, framhölls att det förekommit många stölder samt att rymlingar och annat löst folk vistades längs stränderna i en rad socknar – bland annat i Sagu, Kimito och Bjärnä. Därför utgick en påminnelse till ”alla hemmans åboer och annat uti Torp och nästen boende folk at icke hysa hos sig någre misstänkte, vanartade och kringstrykande personer”. Dessutom uppmanades allmänheten att gripa och ange sådana personer.¹⁰²

Hösten 1813 beordrades således både allmänheten och tjänsteinnehavare – bland dem brofogdar, skallfogdar och nämndemän – att spana efter överlöpare från Estland. Även lägre tjänsteutövare skulle alltså ingripa, och detta gav också resultat. Ett mål visar att brofogden Abraham Sahlberg i juni 1814 grep två estniska överlöpare hos rusthållaren Henric Mattsson i Bjärnä.¹⁰³ Följande månad spanade brofogden Johan Sundqvist och nämndemannen Petter Dahlqvist efter den unge drängen Anders hos torparen Johan Michelsson i Pargas.¹⁰⁴

Bland tjänsteutövarna fanns emellertid olika förhållningssätt. Rättsfallen som behandlades på Kimitoön berörde olika slags personer, och även en nämndeman och en länsman anklagades för underlåtenhet i tjänsteutövning. Det är tydligt att det förelåg misstankar mot nämndemannen Johan Henriksson Utgård i Kärra by när förhören med de två drängarna vid namn Christian hölls. Den man som hade kallat sig Simon Johansson hade tjänat hos bonden Isac Isaksson i Kärra by. Efter sin ankomst hade han sett Stina, av allt att döma systemen till Gottlieb Wilhelm, häckla lin hos Utgårds Johan, nämndemannen. Stina lär

101. Villstrand, 'Skriftlighet med förhinder', s. 323–326.

102. Detta framgick under vintertinget i Kimito, Ordinarie ärenden 17.3.1814, § 23, 24, 26, s. 194–196 (bild 99), KO a:18.

103. Ordinarie ärenden, Bjärnä 26.10.1814, § 115, s. 762 (bild 380), KO a:18.

104. Ordinarie ärenden, Pargas 11.9.1814, s. 406–407 (bild 203), KO a:18.

ha blivit kvar hos honom fram till dess att hennes bror förde henne till Pargas. Eftersom den gård där den förhörda rymlingen Christian hade fått sin tillflykt låg nära nämndemannens gård i Kärra, kunde rymlingen bekräfta misstankarna. Nämndemannen lär inte heller ha kritiserat rymlingars närvaro på granngården.

Nämndemannen Johan i Kärra by bestred att han hade känt till att rymlingar arbetade som drängar på närliggande gårdar. Till sitt försvar sade han att han inget visste om det tjänstefolk som fanns på granngården och att han inte förstod att gossen i fråga var en överlöpare. Dessutom nekade han till anklagelsen att han skulle ha gett husrum åt en ”kvinnsperson” vid namn Stina. Nämndemannen dömdes inte.¹⁰⁵

Till dem som inte hörsammat den varning som riktades till allmänheten hörde även kaplanen Ström i Hitis. Han misstänktes för att ha hyst två ”överlöpare”, men när polisgevaldiger Gustaf Ferdinand Reiss från Åbo gjorde en undersökning på hans gård hittades inga misstänkta. Också länsman i Kimito socken anklagades för underlåtenhet. Det påtalades att länsman Anders Forsström inte i tillräcklig omfattning hörsammat den kungörelse som utgick från landshövdingen i maj 1813. Forsström ansågs ha försummat sina plikter under hösten samma år som fyra livegna efterspanades. Till sitt försvar framhöll han att han varit upptagen med skeppsbrott och skeppsbergning just vid den tidpunkt då överlöparna efterlystes.¹⁰⁶ Eventuellt var detta en medveten underlåtenhet. David Papp omtalar en åländsk länsman som år 1825 ålades att skapa en förteckning över livländare som befann sig på Åland. Denna ska då avsiktligt ha uppgett fel namn och efternamn för de personer som det handlade om.¹⁰⁷

De hysande ställs till svars

Dryga böter kunde på 1810-talet drabba de personer som hyste människor som saknade rättighet att uppehålla sig i storfurstendömet och som efterlystes av ”ägarna”. Som framgått hade det utfärdats upprepade varningar: de personer som ”skyddade” rymlingarna – eller

105. Ordinarie ärenden, Kimito 7.11.1814, § 71, s. 838–839 (bild 420), KO a:18; 4.3.1815 § 23, s. 179 (bild 88), KO a:19.

106. Ordinarie ärenden, Kimito vinterting 16–17.3.1814, § 22, 26, s. 195–200 (bild 97–100), utslag s. 204–205 (bild 101), KO a:18.

107. Papp, ”Livländska rymlingar”, s. 27.

flyktingar för att använda ett modernt uttryck – skulle bötfällas. År 1814 och 1815 anklagades ett flertal personer för att ha hjälpt och/eller gett husrum åt de förrymda från Estland. När böter utdömdes i dessa fall föll man således tillbaka på svenska förordningar som förbjöd ”allt löst och oförpassat folks hysande”, bland annat legohjonstadgan från år 1805.¹⁰⁸

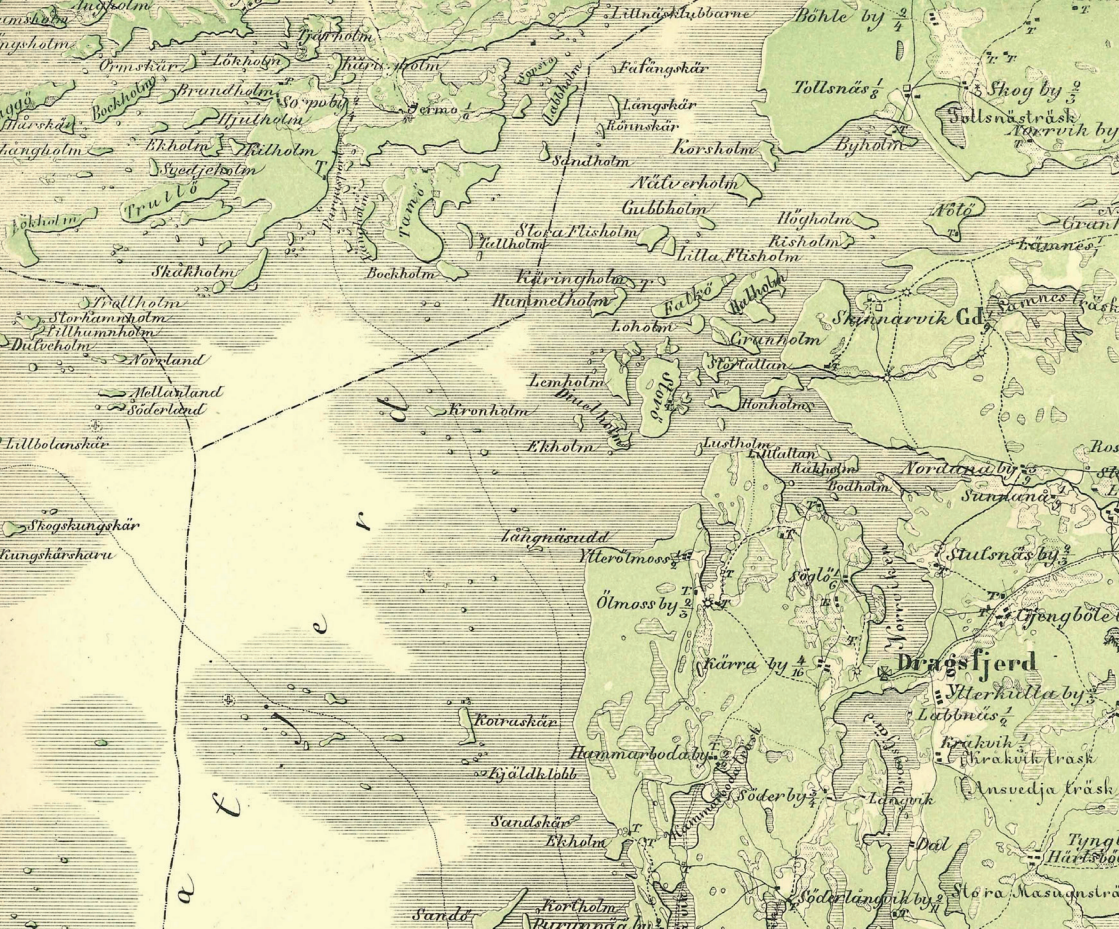
Under det förhör som hölls i Åbo framkom upplysningar om rymlingarna och om de personer som hjälpt dem. Hur lyckades man få fram allt detta? Det verkar som om den som genomförde förhören var hårdför och som om det från myndigheternas sida förelåg en viss kunskap om skeendena. De två drängarna vid namn Christian upp-gav att de hade flytt i augusti 1813, av allt att döma tillsammans med bland andra Gottlieb Wilhelm från godset Lyckholm på Nuckö.¹⁰⁹ De förhörda sa att Vilhelm – förmodligen den person som i kungörelsen benämns Gottlieb Wilhelm – hade uppmanat dem att uppge falska namn i Finland. Som orsak till flykten hade bägge dessa rymlingar uppgett en rädsla för att bli rekryterade, och på inrådan av just denna Vilhelm hade de valt att hålla sig undan så länge som roteringen pågick.

Förhöret, som återges i rättegångshandlingar, ger en inblick i hur männen under flykten rörde sig i skärgården. De hade delat på sig när de sökte möjlighet till försörjning¹¹⁰ och rört sig kring skärgårdsbyar i Dragsfjärd, i trakter varifrån det sjöledes var nära till både Hangö och vidare västerut till Pargas och Nagu. När den dräng som gick under namnet Johan Johansson först kommit till Finland ska han ha blivit emottagen av Daniel Mattsson ”uti Hitis by vilken till sig tagit Vilhelm, Stina och drängen Christian”. Själv hade drängen Johan blivit inhyst hos ”storbonden Isak uti Öllmoss by”. Bonden ska ha känt till att Johan var förrymd och lär därför flera gånger ha yttrat förhoppningar om att han själv inte skulle anklagas för brott.

108. I Kimito dömdes man bland annat enligt kunglig förordning från 15.5.1805 och 27.2.1804.

109. Dessa tre personer efterlystes i AK 59/20.9.1813 och samtidigt efterlystes tre drängar vid namn Christian.

110. För diskussion kring hur personer som kan anklagas för lösdriveri rör sig, se Johnsson, *Vårt fredliga samhälle*, s. 451–456; Vilhelm Vilhelmsson, 'Tactics of evasion. The survival strategies of vagrants and day labourers in eighteenth and nineteenth century rural Iceland', 1700-tal. *Nordic Journal for Eighteenth-Century Studies* 17 (2020), s. 34–56.



Det var ofta förestående soldatrekrytering som drev unga män till en riskfylld resa och sjöledes flykt. Arkipelagen på den norra sidan av Finska viken möjliggjorde strandhugg och korta flyktetapper. Sjövägen är avstånden mellan Hitis, Dragsfjärd och Pargas lättöverkomliga, och i dessa församlingar fick de flyende i flera fall hjälp med förflyttning och arbete. Källa: Gustaf Adolf Kalmbergs krigskartografiska samling 1855, tillgängliggjord av Jyväskylä universitets publikationsarkiv, www.vanhakartta.fi.

Under förhöret framkom det också att bonden Isak i Ölmos hade berättat för rymlingen att Wilhelm och hans syster Stina, som i Finland lär ha kallat sig Lena, bodde hos en adelsman i Pargas. Det framgick också att vävaren Joseph använde namnet Christian på finländsk mark. Den förhörde kunde också framföra underrättelser om ytterligare en rymling, Anders, som var vallherde i Purunpää i Kimito. Dessutom berättade den förhörde som rört sig under namnet Simon att han kort efter sin ankomst hade spostat hos "Östgård Hindrik uti Purunpää by" tillsammans med Joseph och Christian. Dessa



två hade, å sin sida, då berättat att de blivit gripna av en nämndeman i Nagu socken men kunnat köpa sig fria för femton rubel. En man från Purunpää hade fört dem med båt över till Pargas. Simon kände emellertid inte till namnet på den man som hade hjälpt flyktingarna över fjärden. Till sist berättade han att drängen Anders hade verkat som vallherde i Kärna by ”under namn af Christian”. Denne Anders hade dock dragit vidare till en annan by.

Inför rätta urskuldade Dragsfjärdsbönderna Isak Johansson och Isak Isaksson sig genom att framhålla att drängarna hade sagt sig komma ifrån Lovisa stad och Ingå socken. Bönderna påpekade också att de velat hjälpa ynglingarna, som ”vid sin ankomst varit så nakna och utsvaltne at Svaranderne af medlidande emottagit dem i sitt hus”.¹¹¹ Det oaktat

111. Vintertinget i Kimito, 17.3.1814, § 23, s. 194–196 (bild 97), KO a:18.

dömdes de till böter. I enlighet med tjänstehjonsstadgan uppgick boten till sex riksdaler och trettio två skillingar, och år 1811 kunde denna även erläggas i rubel, omräknat till nio rubel och sextio kopek.¹¹²

Enligt Eljas Orrman fick estländare ofta arbete på de nyländska herrgårdarna, de kunde också få plats som tjänstehjon eller slå sig ned på fisketorp.¹¹³ I de rättsfall som drevs i Pikis och Halikko härader beskyldes personer med skiftande social bakgrund för att ha hjälpt, hyst och i vissa fall kanske gett arbete åt dessa personer. Förutom bönder anklagades även en torpare, en rusthållare och en friherre.

Ägaren till Attu gård, friherren Olof Cederström, blev också kallad till häradstinget, där han skulle stå till svars för att ha hyst två ”öfverlöpare ifrån Baron Rosens Egendom i Estland, Lyckholm kallad; nämligen Betjenten Gottlieb Wilhelm och hans Syster Pigan Stina, hvilka Länsmannen efter inlupen underrättelse om desse personers vistelse på Attu gård, därstädes eftersökt, för at gripas, den 12. och 13. sistlidne Junii ehuru förgäfves emedan dess personer afvikit”. Cederström hörsammade inte denna kallelse, trots att den upprepades. Han dömdes dock till böter.¹¹⁴

På hösten kallades torparen Johan Michelsson i Pargas till tings, eftersom man fått vetskap om att han föregående vår hade hyst en estnisk överlöpare vid namn Anders. Denne var fjorton år och från Lyckholm. Den 13 juli hade brofogden Johan Sundqvist och nämndemannen Petter Dahlqvist spanat efter drängen, men man hade inte hittat honom hos Michelsson. Denne hade dock bestridit anklagelserna. På häradstinget erkände Michelsson emellertid att han hade haft denne dräng hos sig under några veckors tid. Anders hade kommit till torpet som ”betlande”, det vill säga som tiggare, och begärt uppehälle mot det arbete som han trodde sig kunna åstadkomma. Till sitt försvar framhöll torparen sin okunskap: han sade sig ha varit okunnig i vad författningar stadgade i sådana mål. När det kom till hans kännedom att kronobetjänter spanade efter estniska överlöpare hade han likafullt ”skilt drängen Anders ifrån sig”.¹¹⁵ Även Michelsson dömdes till böter på sex daler och trettio två skillingar.

112. Som jämförelse kan nämnas att ett fickur av silver kostade elva riksdaler år 1810, jämför Lagerqvist, *Vad kostade det?*, s. 134.

113. Orrman, ’Virolaiset Suomen etelärannikolla’, s. 100–102; jämför Lönnqvist, ’Skärgårdsbebyggelse och skärgårdskultur i Nyland’, s. 157–159.

114. Ordinarie ärenden, Hösttinget i Pargas 10.9.1814. § 41, s. 408 (bild 204) KO a:18; KO a:19, lista över böter.

115. Ordinarie ärenden, Hösttinget i Pargas 10.9.1814, § 40, s. 406–407 (bild 203), KO a:18.

Till rätten kallades förutom de redan nämnda även Daniel Mattsson, den bonde från Hitis som sades ha tagit emot de förhörda drängarna samt syskonparet Gottlieb Wilhelm och Stina. I sammanhanget anklagades också en annan man från Hitis som dock valde att utebli från behandlingen. Mattsson försvarade sig med att han ofta besöktes av sjöfarande och att han inte kunde anmäla alla. Han dömdes inte.¹¹⁶ Inte heller bönderna från Purunpää inställde sig inför rätten vid den första uppmaningen, och när de följande år lydte kallelsen kunde inga bevis mot dem framläggas.¹¹⁷

Rusthållaren Henric Mattson i Bjärnä hade hyst två ”estländska överlöpare” som fängslats av brofogden Abraham Sahlberg, men när han kallades till rätten hösten 1814 inställde han sig inte. När han försvarade sig inför rätten i mars följande år framhöll han att de två hade sagt sig vara i sjönöd och bett om hjälp. Mattsson sade sig också ha omnämnt detta för en nämndeman i byn, men han kunde inte bevisa att saken förts vidare och dömdes därför till böter.¹¹⁸

Således undvek flera av dem som kallades till tings inledningsvis att närvara och detta var i sig straffbart. Några blev befriade i brist på bevis och flera framhöll – som ett kristligt sätt att försvara sig – att de velat hjälpa fattiga, eller människor i sjönöd eller andra sjöfarande.¹¹⁹ Det verkar ha funnits en viss förståelse för rymlingarna, och de hade en möjlighet att klara sig i storfurstendömet. De fastboende tycks inte ha sett hysande som något brottsligt, vilket kan tyda på att en skillnad mellan lag och praxis förelåg. Det förefaller troligt att detta lagrum – de förordningar som gällde härbärgerande av rörliga personer – användes oftare än vanligt under just dessa år.

I flera av fallen framgår det också att man inhyste dessa rymlingar under sensommaren eller tidig höst, det vill säga under den tid då det behövdes arbetskraft i jordbruket. De här personerna fick av allt att döma husrum i utbyte mot arbete och de kan ha utnyttjats som billig arbetskraft, något som också en förordning ger vid handen. I en

116. Ordinarie ärenden, Hitis 11.7.1815, § 10, s. 498–500 (bild 249–250), KO a:19.

117. Detta fall behandlades ett flertal gånger. Ordinarie ärenden Kimito 7.11.1814 § 71, s. 838–839 (bild 420), KO a:18 samt 4.3.1815 § 24, s. 174 (bild 88), 21.10.1815 § 40, s. 913–914 (bild 455–456), KO a:19.

118. Ordinarie ärenden, Bjärnä 26.10.1814 § 115, s. 762 (bild 380) KO a:18 och 22.3.1815, § 50, s. 330–332 (bild 166–167), KO a:19.

119. Jämför Johnsson, *Vårt fredliga samhälle*, s. 492. Just rörligheten – byte av boplatz – ses som en viktig taktik i en studie av ”illegala” rörliga, se Vilhelmsson, 'Tactics of evasion', s. 55.

bestämmelse stipulerades år 1816 om en ersättning som skulle erläggas vid sidan av böter för ”fördöljande” av ”weterligen förrymde eller oförpassade lifegne Mans- och Qvinnspersoner”. Detta tillägg skulle utbetalas utifrån en dagsverkslön. Förutom böter ålades de personer som hade hyst rymlingar nu även att betala dagsverkslön till ägaren utgående från antalet dagar som den efterspanade hade vistats på ett ställe.¹²⁰ I förordningen återfinns således en tanke om att rymlingarna skulle ha arbetat hos de personer som hyste dem.

Även om livegenskapen avskaffades under 1810-talet, år 1816 i Estland och år 1819 i Livland, var de ekonomiska villkoren fortfarande hårda och de emanciperade bönderna hade små möjligheter till jordägarande. Både David Papp och Aleksander Loit, som främst studerat de estlandssvenska bönderna, framhåller att flyttningen efter år 1809 i huvudsak riktades mot Sverige.¹²¹ I den här uppsatsen synliggörs en flyktingström som i första hand riktades mot Finland och det förblir oklart om dessa grupper och individer hade för avsikt att ta sig vidare till det som nu är Sverige.

Sammanfattning

Analyser av de olika källserierna – rättegångsmaterialet, kungörelserna och förordningarna – visar hur personer som flydde från Estland och Livland till Finland efterspanades på ett starkt effektiviserat sätt under förra delen av 1810-talet. I uppsatsen åskådliggörs även hur en ny gränsgemenskap skapades och upprätthölls. Här framgår hur krav på utlämning väcktes och hur efterlysningar gjordes, hur äldre förordningar betonas och hur nya regler skapades samt hur dessa implementerades.

Arbetet med att upprätthålla gränserna utgjorde tvivelsutan också ett sätt att pacificera invånarna i storfurstendömet och således en möjlighet att avkräva lojalitet med en ny överhet. Uppsatsen visar hur myndigheterna tog till åtgärder på olika nivåer. En kedja av ordergivning kan skönjas, och med åtgärderna ville man onekligen även signalera att ett regimskifte skett. Som ett resultat av de ansträngningar som tjänsteinnehavare på order av både generalguvernören och landshövdingarna gjorde i dessa socknar spred sig förmodligen insikterna om att olaga hysande nu beivrades med större kraft.

120. *Samling af Placater* II (Åbo 1821), s. 160, 19/31.3.1816. Jämför *Samling af Placater* III (Åbo 1823), s. 268, 13.11.1818. Se även *Samling af Placater* V (Helsingfors 1831), s. 203–204, 2.7.1827.

121. Jämför Papp, ”Livländska rymlingar”, s. 27–28; Loit, ’De estlandssvenska böndernas rättsliga ställning’.

I studien visas också hur gränsarbetet utlokaliserades och hur olika personer sattes att spana efter de förrymda i skärgården. I tidigare studier finns främst exempel på hur övervakningen av misstänkta rörliga verkställdes i städer, men här visas hur en sådan kontroll genomfördes på landsbygden – i en skärgårdsmiljö där det förefaller ha funnits personer eller nätverk som tidigare hade hjälpt människor på flykt. Dessutom stärktes gränsregimen också i kommunikation med undersåtarna och med åtgärder som riktades mot allmänheten. Genom beskrivningar av signalement ansågs vanliga undersåtar också kunna delta i gränsarbetet, allmänheten varnades för att ge skydd åt rymlingarna och med kungörelser informerade myndigheterna om de föreskrifter som var i kraft. Att brott mot regleringen också bestraffades under dessa år visar en rad domar som fälldes i Kimito, Bjärnä och Pargas.

I studien synliggörs ett skeende där myndigheter vinnlade sig om att utlämna och förvisa en specifik grupp, individer som vi i dag skulle benämna flyktingar. I vilken omfattning dessa utlämnades förblir i detta sammanhang oklart och är sannolikt också omöjligt att utröna. I uppsatsen väcks också andra svårbesvarade frågor. Det skulle vara av intresse att studera hur kungörelserna togs emot i församlingarna om de tillgängliga arkiven kunde möjliggöra detta. Däremot kommer det att vara möjligt att studera hur de så kallade livländska rymlingarna skrevs in i de åboländska församlingarna liksom även hur hysningsbrott beivrades i andra sammanhang.

Också från den senare delen av decenniet finns enstaka exempel på efterlysningar av flyktingar från Estland. Ännu under 1840-talet hyste myndigheterna misstankar om att personer från ryska guvernement kunde få sin tillflykt i Finland och även denna gång, i ett kejsarligt brev till domkapitlet år 1841, riktades misstankar mot prästerskapet:

I anledning af hvad Gouverneuren i Nylands Län hos Oss i underdånighet anmält derom, att särskildta till Länet olofligen inkomne Estländska infödingar, blifvit i de församlingars Kyrkoböcker upptagne, der dessa personer sig uppehållit, hafve Vi till förekommande af de olägenheter som af ett slikt förfarande blefve en följd, härigenom velat hafva Eder i Näder anbefalld låta förständiga vederbörande Presterskap, att uti kyrkoböckerne icke införa andra till Finland inkommande infödingar från Gouvernementerne i Ryssland, än sådana ibland dem, som styrkt sig hafva vunnit laga rättighet, att sig i landet bosätta.¹²²

122. *Samling af Bref IV* (Helsingfors 1845), s. 289, 7.12.1841.